

EL-NUKUD EL-KADİME VE'L-İSLAMİYE

Yazan :

TAKİYUDDİN AHMED B. ABDULKADİR EL-MAKRİZİ

Çeviren ve notlar ekleyen : İBRAHİM ARTUK

Ö N S Ö Z

Dilimize çevirmeğe çalıştığım risale¹ Mısır Memlûkleri zamanında yetişmiş bulunan büyük tarihçi Takiyuddin Ebul'-Abbas Ahmet bin Abdülkadir El-Makrizi'nindir.

Bu eser Eski, İslâmi ve Mısır sikkelerine ait olmak üzere 3 bölüm halinde, oldukça önemli bilgiyi ihtiva etmektedir. Bununla beraber eserde ufak tefek bilgi eksiklikleri ve hatalar mevcut olduğundan, bu noktalar tarafımızdan düzeltilerek, tercümenin sonuna, konulmuş bulunan "İşaretler" başlıklı yazıda gösterilmiştir. Bu kısımda istifade edilen kitaplar da gösterilmiş olduğundan ayrıca bibliyografya ya lüzum kalmamıştır.

Yine tarafımızdan hazırlanmış bulunan Yazarın biyografisi tercümenin başında yer almıştır.

Risalede adı geçen sikkelerin mümkün mertebe, İstanbul Arkeoloji Müzesi Sikke Kabinesinde veya başka müzelerde bulunanlarına da işaret edilerek resimleri eklenmiştir. Metni canlandırarak olan sikke resimlerinin izahları da unutulmamıştır.

Kitap isimlerinde yalnız yazar, cilt ve sahife numaraları yazılarak tam isim "kısaltmalar" başlıklı yazıda gösterilmiştir.

Çalışmalarımızda yüksek yardımlarını gördüğüm Sayın Prof. Osman Turan, Osman Ferid Sağlam, Dr. Osman Reşer, Doçent İbrahim Kafesoğlu ve Nümizmat Cevriye Artuk'a burada teşekkür etmeği ödenmesi lâzım gelen bir borç bilirim.

¹ El-Nukud el-Kadime ve el-islamiye, Elcevap matbaası 1298 İstanbul.

TAKİYUDDİN AHMET BİN ABDULKADİR EL-MAKRİZİ
KİMDİR ?²

XIV. asırda Mısır'da yetişen tarihçilerin en meşhuru olan el-Makrizi (H. 766 — M. 1364de³ Kahire'de doğmuştur. Yazarımız Baalbek'in Makrizi'ye mahallesine mensub olduğu için ailesi bu ismi almıştır. Şeceresi Fatimi halifelerine kadar çıkmış olup nesebi şöyledir: Ahmet bin Ali bin Abdülkadir bin Muhammed bin İbrahim bin Temim bin Abdussamed bin Temim'dir. Sonuncu Temim tanıdığımız büyük halife Kahire şehrinin kurucusu el-Muiz el-Kahir'in oğludur.

Genç yaşında Kuran'ı ezbere biliyordu. Büyüdükten sonra asrının en büyük fakih ve hadiscilerinden ders aldı, bu meyanda en büyük tarih ve hadisci olan İbnikesir'e hadis zinciri ile bağlandı. Kahire'de Şaf mezhebini öğrenen Makrizi Hanefilerin kuvvetli bir muarızı olarak yetişti. Fakat hakikatta daha ziyade Ulemayı zahiriye mezhebinde olduğundan daimi surette töhmet altında bulunuyordu. 1385 senesinde Hicaz'a gitti. Avdetinde kadı muavinliğine tayin olundu. Bilâhare Kahire medreselerinden birine hadis müderrisliğine tayin edildi. Kendisi birçok ilimlere heves etmiş pek çok tetebbuatta bulunmuş ve el yazısı ile birçok kitapları kopye etmiş, şiir ve nesre merak ile edebi yazılar yazmış, bu kabiliyeti dolayısıyla tevkii vazifesine yükselmişti. Sonra kendisini (H. 801) 1399 senesinde Kahire'de belediye reisliği makamında görüyoruz. İşte bu sırada 'Amr bin al-Âş camii'nin hatipliğini, Halife al-Ĥâkim bı-Amrullâh'ın cami

² el-Suyuti, cilt 1. S. 321

— İbn İyâs, cilt 11 Mısır basması 1312, S. 28.

— 'Abd al-Hayy b. al-İmâd al-Ĥanbalî Şazarât al-zahab Fi-ahbâr man zahab, Mısır 1351, cilt VII, S. 254 devam.

— M. Şemseddin, İslamda tarih ve müverrihler, İstanbul 1340, S. 365 devam.

— Eecyclopedie de islam, Livraison 39, 1932.

— Prof Yınanç. Mükrimin Halil, Makrizi (Tarihten Sesler) sayı 25, Nisan-Mayıs 19, 1945, S. 1 devam.

³ el-Suyuti cilt 1. S. 321 de doğum tarihi H. 769 olarak,

— Abul-Farac'in yukarda kaydettiğimiz eserinde doğum yılı 760 senesinden sonra olarak gösterilmiştir.

— Ahmet Rifât, tarih Coğrafya Lugat cilt III. S. 6 da Kahire de (H. 741) 1340 da doğduğunu kaydeder.

imamlığını, Sultan Hasan Medresesinin müderrisliğini, Sultan Şeyh Müeyyed medresesinin muhaddisliğini de beraberce deruhte etmiştir.

Dürüst hareketi ile devrinin sultanı Berkuk'un teveccühünü kazanmış olup kendisine kadılıklar teklif edildiği halde hiçbirini kabul etmemiştir. Sultan Nasır Farac (H. 810) 1407'de Dumuşk'a gittiği zaman Makrizi'yi beraber götürmüş ve ona birçok defalar Suriye'nin kadılar kadılığını kabul etmesini rica ettiği halde istememiştir. 1408 de Şam'a giderek Kalamisya evkafı ile Sultan Nureddin Mahmud bimaristan'ına Eşrefiye ve İkbaliye medreselerinin müderrisliğine memur olmuş, az zaman sonra bütün bu vazifelerden çekilmiş olarak memleketine dönen Makrizi sakin bir halde tarih kitaplarını yazmağa başlamış ve evvelce söylediğimiz gibi asrın en meşhur tarihçisi olmuştur. Devrin tarihçisi Ayni ile aynı vazifelerde birbirleriyle yer değiştirdikleri için aralarında zıddiyet ve rekabet vücuda gelmiş ve bu vaziyet ölümüne kadar devam etmiştir. Onun için Ayni yazımızın biyografisini gayet kısa bir surette yazarak "Tarih ve Remil ile meşgul idi" gibi sözlerle sönük bir tarihçi olarak göstermek istemiştir.

Makrizi'nin muhiplerinden tarihçi Abu'l-Mahâsin bundan şu şekilde bahsetmektedir: "Muhtelif fenlere aşına, dindar bir âlim idi. Lütufkâr, ehli sünnete muhib, bu itibarla bütün hareketleri bu sünnete uygun bir surette yapmağa çalışırdı. Fakat Hanefi fakihlarına muarız idi."

Başka bir tarihçi İbn Hacar onun hakkında oldukça methedici bir lisan kullanarak "Onun çok güzel nazım sahibi ve ince nesir yazıcısı, bilhassa Kahire'nin tarihinde emsalsiz bir şahsiyet olduğunu, bu şehrin bütün mazisini, eserlerini, büyüklerini ve bundan başka tarihin her şubesinde derin bir bilgiye sahip bulunduğunu" söyler.

Makrizi yazılarında pek ateşli olup her mevzuu kavrar; kaynakları arar bulur ve nakleder, aynı zamanda siyasi, içtimai ve iktisadi neticeleri meydana çıkarır ve hiçbir hadiseyi kaydetmeyi ihmal etmezdi. Her şeyi olduğu gibi ve samimi bir tarzda yazardı. H. 646 ve 457 seneleri arasında ve Mustansır zamanında Mısır'ı kasup kavuran kıtlıktan bahsederken şöyle diyor: "Mısır'da artık cenazeye benzer insan kemiklerinden başka insan kalmadı. Birer seyyar naaş olan bu bedbahtlar aklıktan sararmış, askerlerin tethişinden, mekülâtın pahalılığından, zenci kabilelerinin yağmasından meydana gelen elim ve müthiş bir korku altında simalarına haşiyet çökmüştü. Top-

rağî sürecek güçlü kuvvetli kimse kalmamıştı...” Kahire Melek Nasır bin Klavun devrinde mesut bir hayat sürüyordu. Nüfuzu çoğalmıştı.

Makrizi Mısır'ın eski âdetlerine ait rivayetleri de toplamıştır. Tarihçi, aynı zamanda folklorist idi. 1431 senesinde ailesile beraber ikinci defa olarak hacca gitti; yolda Bedevilerin hücumuna uğradı. Ancak dört sene sonra Kahire'ye dönebildi. Uzun bir hastalıktan sonra (H. 845) Kahire'de 9 Şubat 1442 de öldü. Babilnasrın haricinde bulunan Makbreyi Sufiye'de gömülü bulunmaktadır.

En mühim eserleri :

Mısır tarihine ait olan: El-Mavaiz ve'l-itibar fi zikr el-hitat ve'l-Asar. Bulak 1270, cilt II. Memlûk tarihine ait diğer eseri: El-Suluk li marifetul duvel ve'l-muluk.

Mısır'ın meşhur simalarının tercümei hallerini havi eseri: Durer el-ukud el-ferida fi taracim ul-ayan el-mufida. İslâm meskûkâtı hakkında bir eseri de dilimize çevirdiğimiz: El-Nukud el-Kadime ve'l-İslâmiye, 1298 İstanbul Elcavaip matbaası.

İslâm Ansiklopedisinde eserlerinin tam bir listesi verilmiş olduğundan burada tekrara lüzum görülmemiştir

EL NUKUD-EL-KADİME VE'L-İSLÂMİYE

Rahman ve rahim olan Tanrının adile

Tanrı'nın ulu nimetlerine hamd ve Peygamberlerin ve elçilerin sonuncusu olan Efendimiz Muhammed'e ve onun bütün akrabasına, arkadaşlarına ve ona tâbi bulunanlara selâttan sonra: Herkesin itaata mecbur olduğu yüksek bir yerden İslâm sikkeleri hakkında güzel ve muhtasar bir şey yazmam hususunda emir çıkıyor, bu yüksek emir üzerine işe başladım Tanrı'nın tevfikini dilerim.

I. ESKİ SİKKELR

En eski zamanlardanberi iki nevi sikkenin kullanıldığı bilinmekte olup bunlardan birisi Sevdai Vafiye, diğeri Taberiye-i utuk idi. Vafiyeler Bağliye sikkeleridir. Bunlar İran dirhemleri olup beher dirheminin ağırlığı bir miskal altına müsavidir. Cevaz denilen bu paralar 30/10 eksikdir. Her 7 tane bağliye 10 cevazdır. Bundan başka

Cevrakiye denilen başka bir nevi paralarda vardır. Arapların Cahiliye devrinde, Cevrakiye adı verilen birtakım sikkelerle Kayseri dinarları ismi verilen Rum sikkeleri geçiyordu. O zamanlarda bir miskal gümüşe dirhem ve altına dinar deniliyordu. Cahiliye devrinde Mekkeliler alış verişlerini aralarında geçen birtakım tartılara göre yaparlardı; bu da 12 okkiyyeden meydana gelmiş olan Rıtıldır. Bir okkiye kırk dirhemdir. Buna göre bir rıtıl 480 dirhem eder. Nas ise yarım okkiyedir bunun (S)i (Ş)ye çevrilerek Neş adını taşır ki 20 dirheme muadildir bir nevad (çekirdek) beş dirhem ve bir taberi sekiz denk, Bağlı dirhem ise 4 denke müsavidir. Bazı kimseler bunların böyle olmadığını kabul ederler. Bir Cevraki dirhemi 4,5 denk ve her denk 8 habe, soyulmamış, iki taraftan kesilmiş orta büyüklükte, bir arpanın beşte birine müsavidir. Ağırlığına göre dinar aynı ismi almıştır. Yoksa bu tiberden yani darbolunmuş altın parçasından ibarettir. Yine ağırlığına göre dirhemde aynı ismi taşımaktadır. Yoksa bu da bir tiber yani darbolunmamış bir gümüş parçasından ibarettir. Her on dirhem 6 miskallik bir kıymeti haiz olduğuna göre miskal 22 kıratın bir habbe eksiktir. Bu da 72 arpa tanesi ağırlığındadır. Bu ne Cahiliye ne de İslâm devrinde hiçbir değişikliğe maruz kalmamıştır. Birinci asırda vezni bulan kimse evvelâ miskali ortaya koydu. Bu 60 habbe olup bir habbe 100 orta büyüklükte kara hardal tanesi ağırlığındadır. Sonra 100 hardal tanesi ağırlığına müsavi Sanca kestirdi. ⁴ Bunu ikinci üçüncü Sancalar takib etti, bu suretle bütün sancaların adedi beşe çıkarıldı. Bu sance miskalin 1/12 idi. Sonra ağırlığını iki misline iblâğ ile miskalin 1/3 ine çıkarılmış oldu. Bundan yarım, tam, on ve daha ziyade miskaller meydana geldi. Bu sebepten bir miskalin ağırlığı 6000 habbeye muadildir. Hazreti Muhammed Tanrı tarafından İslâm dinini yaymak için gönderildiği zaman, Medine piyasasında ekonomik düzeni kurmak için Mekkelilerin tartılarını olduğu gibi bıraktı. “Terazimiz Mekelilerin terazisidir” demiş, daha başka bir rivayete göre “terazimiz Medinelilerin terazisidir” buyurmuşlardır. Bu hadisın yollarını ve hakkındaki mütalâalarını diğer mecmualarımda zikrettim.

⁴ İslâmi Sanceler hakkında etraflı bilgi edinmek için: M.H. Sauvare, MHNMM, Paris 1882.

S. Lane-Poole, CAGW, London 1891.

G. C. Miles, 1948, 1951.

Artuk Cevriye, Artuk İbrahim İslâmi Sanceler Kataloğu kısım I. cüz I'e bk.

Peygamber malların zekâtını her beş okka hileli olmayan halis gümüş için 5 dirhem, (ki bu bir çekirdektir) ve yirmi dinar için yarım dinar verilmesini farz kılmıştır, keyfiyet tanınmış hadis kitaplarında zikrolunmuştur.

II. İSLÂMİ SIKKELERİ

Hazreti Peygamberin Cahiliye devrindeki sikkeler hakkında hiçbir değişiklik yapmadan, İslâmiyetin farz kıldığı mal zekâtını olduğu gibi bırakarak farzlarına dokunmadığını yukarıda zikretmiştik. Ebu Bekir Sıddık halife olduğu zaman, Peygamber Efendimiz zamanında olduğu gibi, bu nizamdan hiçbirisini değiştirmiyerek Peygamberin sünneti ile hareket etmiş ve kendisinden sonra hilâfete geçmiş olan Emirülmüminin Ebu Hafs Ömer bin el-Ḥattâb zamanında Mısır, Şam ve Irak fetholunmuş ve buralarda tedavül edilmekte bulunan paraların vaziyeti hazıralarına dokunulmamıştır. Ömer'in hilâfetine 8 inci, hicretin 18 inci senesinde ⁵ civar eyâletlerden Medine'ye birtakım elçiler, bu meyanda Basralıların elçisi Ahnef bin Kays'ın idaresinde bir heyet geldi. Hazreti Ömer Ahnef ile Basra ahâlisinin ihtiyaçları hakkında görüştü ve sonra Ma'kil bin Yesariyi kendilerine vali tayin etti. Bu zat Basra'daki Nehri Ma'kılı kazdırdı. Bu nehir hakkında şöyle bir rivayet vardır: "eğer Allah'ın nehri gelirse Ma'kıl'ın nehri bozulur".⁶ Ma'kıl bin Yesar arazi mahsulâtını ölçmek için Cerib⁷

⁵ Makrizi burada ufak bir hatada bulunmuştur. Şöyle ki hazreti Ömer'in 8 inci senesi hicretin 18 inci yılına değil 20 nci senesine rastlamaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzesi Nümizmatik kabinesinde bulunan sikkelerin en eskisi H. 20 senesinde Herat'da basılmış olan Sasani tipteki gümüş sikkedir. Bk. İsmail Galip, MKİ. S. 2. No. I.

⁶ Basra'da bulunan bu nehir Ma'kil bin Yesar المزقي الصحابي'nin ismine izafeten "Nehir Ma'kil" adını almıştır. Nehrin ağzı اجانه'nin ağzının yanındadır. Ma'kil bunu Ebi Musa el-Aşari'nin vilâyetinde, hazreti Ömer'in hilâfeti zamanında, kazılmasına memur edilmiş ve diğer rivayete göre Ziyad zamanında Muaviye'nin emri ile kazılmıştır. Bk. عبدالمؤمن بن الدين ابن عبدالحق مرصداالإطلاع على الاسماء الاكسنة والرتاع C. III. Brill 1854. S.251. Vakidi'nin rivayetine göre Ma'kil Muaviye'nin hilâfetine ve Ubeydullah bin Ziyad'ın valiliği zamanında Basra'da ölmüştür.

⁷ Cerib: Şiraz c. 10 Kafizdir. Kafiz 16 Rıtl'dır Rıtl 130 dirhemdir. İstahr c. ve kafizi şirazinkinden yarım noksandır. El-Bayda C. ve kafizi İstahr'inkinden 10,5 fazladır. Kam. Firuz C ve kafizi El-baydaninkinin 2/5 sine müsavidir. Arracan'ındaki Şirazinkilerden bir rubu fazladır. Sabur ve Kazarun'unkiler Şirazinkilerden 10 dan 6 sı fazladır (yani yarımından biraz fazla) Fasanunki Şirazinkilerden 1/10 noksandır (M. H. Sauvaire, MHNMM, S. 35 ve devamı).

denilen bir ölçek ile iki nevi sikke ortaya çıkardı. Hazreti Ömer'de İran sikkesi tarzında olmak üzere sikke bastırıldı. Bu sikkelerde bazan *الحمد لله* bazan *محمد رسول الله* ve bazan da *لا اله الا الله وحده* ibareleri bulunmaktadır. ¶ Halife Ömer'in son günlerinde her on dirhem 6 miskal ağırlığına müsavi oluşu düsturu oraya konuldu. Hazreti Osman bin Affan halife iken basılan sikkelerde *الله اكبر* cümlesi bulunmaktadır. Muaviye bin Ebu Sufyan hilâfeti ele geçirince kardeşi Ziyad bin Ebihi'yi Kufe ve Basra'ya vali nasbetti. Ziyad Halife Muaviye'ye "ya Emirilmuminin hülafadan Tanrı'nın salih kulu Emirilmuminin Hazreti Ömer dirhemi küçülterek kafizi büyüttü, bununla askeri erzak ve halkın ihtiyaçları temine başlandı, fakat bu halkın ihtiyacını tatmine kâfi gelmiyordu. Bunun için sen münasip bir surette bir ayar ihdas edersen tebaan daha müreffeh yaşar ve sen de sevap işlemiş olursun" dedi. Bu tavsiye üzerine Muaviye adı geçen dirhemleri bastırıldı. Bunlar 6 denk olup 16 kırıttan bir veya iki habbe noksandır⁸. Ziyad her 10 dirhem in ağırlığı ile 7 miskale tekabül etmek üzere sikkeler bastırarak üzerlerini yazdı. Bunlarda diğer sikkeler gibi kullanılıyordu. Bundan başka Muaviye bastırıldığı dinarların üzerine, kılıç kuşanmış şahıslar kazdırdı⁹. Bu dinarlardan biri bir asker in eline geçti. Bu asker halife huzuruna gelerek "ya Muaviye sen in sikke darplarını pek fena buluyoruz" dedi. Halife kendisine "öyle ise sen in maaşını kestireceğim ve yerine elbise giydireceğim" dedi. Abdullah bin Zübeyr Mekke'de hilâfetini ilân edince yuvarlak bir sikke bastırarak böylece ilk defa olmak üzere İslâm âleminde müstedir sikkeler ortaya çıkmış oldu. Bu nevi sikkelerin yüzüne *محمد رسول الله* ve diğer yüzüne *امر الله بالوفاء والعدل*

⁸ Muaviye'nin sikkeleri şeklen I numaralı sikkeyi andırmaktadır. Bu sikkelerden bir tanesi gümüş olup 43 senesinde Darebecerde'de kesilmiştir diğer bir sikke Beyza'da kesilmiş olup tarihi 47 dir. *Lev. I, 1* (Bk. İ. Galip, MKİ, s. 4, 5, No. 5, 6. J. Walker, ACMBM s. 25, Lev. I).

⁶ *Lev. I, 2* de resmini gösterdiğimiz bu altın sikke Tiesenhausen, *Lev. I, No. 8* den alınmıştır.

⁹ Bu nevi sikkeden Galip Bey MKİ. medhal kısmında ve Cevdet Paşa'nın yazdığı tarihin C. V, s. 298 de bilgi vermiştir. Sasani tipteki sikkeleri için J. Walker s. 30 v.d. Bk. *Lev. I, 3*.

yazılarını kazdırmıştı¹⁰. Kardeşi Musab bin Zübeyr Irak'ta her 10 dirhemi 7 miskal ağırlığında olmak üzere sikke bastırdı. Halk bunları alış verişte kullandı¹¹. Bu durum ta Haccac bin Yusuf'un, Emirül-müminin Abdülmelik bin Mervan tarafından umumî vali tayin edilinceye kadar devam etti. Haccac günahkâr ve iki yüzünün sünnetinden hiçbir şey bırakmıyacağım dedi. Bunun üzerine onların sikkelerini değiştirdi¹². Zübeyr'in oğulları Abdullah ve Musab'in katlinde sonra, Abdülmelik bin Mervan hilâfete geçince para, vezin ve kileler üzerinde değişiklikler yaparak yeni dinar ve dirhemleri, hicretin 76 senesinde, kestirdi. Halife Abdülmelik dinarı 22 kıratтан bir habbe eksik, dirhemi 15 kırat ağırlığında yaptı. Bilindiği üzere bir kırat 4 habbeye ve her denkte 2.5 kırata muadildir. Halife Irak'ta bulunan Haccac'a ben senden daha evvel paralarımı kesdireceğim diye yazmıştı. Bunun üzerine kesilmiş olan bu paralar, Medine-i Münevvere'ye geldiği zaman sahabeden hayatta bulunanlar tarafından umumiyetle iyi karşılanmış ise de yalnız üzerindeki resimler biraz hoş görülmemiştir. Sahabeden Said bin el-Museyyeb bu gibi paralarla alışveriş yapmış ve bunlarda hoş görülmiyecek bir cihet bulamamıştı. Abdülmelik¹³ dinarların veznini Şam miskaline göre

¹⁰ Ahmet bin Yahya el-Belazori'ye göre Abdullah bin Zübeyr'in kardeşi Musab az miktarda dirhem darbettiğini, bilâhare bunlar kırılmak suretiyle imha edilmiş olduğunu ilâve eder (Fütuhu'l-Büldan's. 452). Bunun sikkesine gelince: Makrizi'nin kaydettiği şekilde sikkeleri görülmemiştir. Diğer sikkeleri Sasani tarzda olup kenar kısımlarında بسم الله yazılıdır. Tiesenhausen 71 tarihli bir gümüşünü neşrettiği gibi Dr. Mordtmann 60 tarihli bir sikkesini göstermiştir. Tafsilât için bk. (İ. Galip, MKİ medhal kısmı, Tiesenhausen s. 24, No. 215, Dr. Mordtmann, s. 165, J. Walker, ACMBM, s. 30).

¹¹ Haccac'ın 78 senesinde bastırıldığı bir sikke *Lev. I, 4* de gösterilmiştir. Ön yüzünde II. Husrev'in büstü, küfi yazısıyla الحجاج بن يوسف ve kenarında بسم الله yazısı okunmaktadır. Arka yüzü diğer sikkeler gibidir.

¹² Ahmet b. Yayha el-Belazori dinarların kesimini H. 74 dirhemler içinde 75 ve 76 senelerini kabul etmiştir ve bunu şu cümlelerle bize anlatmaktadır: ضرب الحجاج الدراهم اخر سنة ٧٥ ثم امر بضرها في جميع النواحي سنة ٧٦ (Futuh'l-Büldan s. 466-468) J. Östrup, *CMAT*, s. 9, No.99, H. Lavoix *CMM C. I*, s. 61 No. 172 *Lev. I, 5 Av.*

¹³ Tarihi Cizreli İbn el-Esir el-Kâmil fi't-Tarih C. IV, s. 202 ve yine Kemaleddin el-Demiri vakayi-i olduğu gibi anlatarak halifeye ehlibeyitten Muhammed bin Ali bin el-Hüseyin'i tavsiye edilmiş. Halife Abdülmelik hilâfesinde kendisine rakip olan Haşim oğullarında birine arzı ihtiyac etmeği kibirine yedirmek istemiyordu. Fakat başvurmaktan da kendini alamadı. Medine'deki valisine Muhammed el-Bakır'ın Şam'a gelmesi için şöyle bir emir gönderdi: "Muhammed bin Ali bin el-Hüseyin'e harçlık olarak yüz bin ve yol masrafı için de otuz bin dir-

tain etmiştir. Abdülmelik dinar ve dirhemlerini kestirmesine sebep: Halid bin Yezid bin Muaviye bin ebu Süfyan'ın kendisine "ey emirülmüminin eski ulemanın kitaplarında uzun ömürlü halifelerin sikkeleri üzerinde "Allahu tealâyı takdis edenlerdir,, deniliyor, bu hâdise üzerine Abdülmelik bu dinarları kesdiriyor.

Diğer bir rivayete göre Halife Abdülmelik, Şarki Roma imparatorluğuna gönderdiği resmi evrakın baş tarafına, ünvan olarak *قل هو الله احد* koymuş, sonunda tarih yerine Peygamber efendimizin adını zikretmişti. İmparator bu usule fena halde sinirlenmiş ve bu adetin bırakılmasını, aksi halde burada kullanılan paralarımızda Peygamberimizin ismini kederleneceğiniz şekilde yazacağız diye tehdit etmek istemiştir. Bu küstahane istekten asabileşen Halife Abdülmelik derhal halkın ve Halid bin Yezid bin Muaviye'nin işareti ile halife kendisine mahsus sikkeyi çıkararak piyasadaki ecnebi paraları hemen kaldırttı ¹⁴. Rivayete göre ilk defa paraların kalıbı, Teymali Sümeyir ¹⁵ adlı bir Yahudi ustası tarafından, dökülmüş ve ustaya nisbetle "Derahimi sümeyriye" adını almıştır. Bundan sonra Abdülmelik basılan bu sikkeleri Haccac'a gönderdi. O da bunları arzın en uzak bölgelerine göndererek, bu numuneye göre kesdirilip memleketin her köşesine dağıtılmasını emretti. Bundan başka her ayda halk tarafından yeniden kesdirilmek üzere verilen paraların birer listesini istiyordu. Bu suretle yeniden basılan bu paralar için halktan darp ücreti ve odun parası olarak 100 gümüş para için bir dirhem kararlaştırıldı. Elde edilen bu sikkelerin bir yüzünde ve ortasında *قل هو الله احد* diğer yüzünün ortasında : *لا اله الا الله* yazıl-

hem vererek müşarünileyh müreffeh bir surette Şam'a gönder, gerek kendisinin, gerekse kendisile beraber gelecek kimselerin rahatı için daha ne lâzım gelirse hepsini yap", Muhammed el-Bakır Şam'a geldiği zaman Halife Abdülmelik Bizans imparatorunun İslâmiyet için fena hareketine karşı ne gibi bir yol takip etmek lâzım geleceğine dair istişarede bulundu. Muhammed el-Bakır Abdülmelik'e şu cevabı verdi: "Bizans imparatorunun tehdidine karşı telâşa lüzum yoktur, derhal bütün sanatkârları yanına çağır, onları altın ve gümüşten sikke kestir demişti". Demiri, Hayatü'l-hayavan, C. I, s. 56. Curci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye tarihi C. I, s. 117. Diğer taraftan tarihçi Ebi'l-Muhasın, El-Nucumu'l-Zahire fi Ahbar Muluk-Mısır ve'l-Kahire C. I. s. 195'deki ifadesine bakılırsa Abdülmelik'i İslâmi dinar ve dirhem kesimine sevkeden sebep: Mısır valisi olan kardeşi Abdülaziz'in tavsiyesi olmuş ve bu hâdise hicretin 76 ncı senesinde vukua gelmiştir.

¹⁵ Bk. Ebil-Abbas Ahmet el-Kalkaşendi, Subhul-Âşa, Kahire 1913, C. I,

miş olup her iki yüzündeki yazının etrafını noktalı bir daire çevirmektedir. Yüzünün dairesile sikke kenarı arasında ضرب هذا الدرهم مدينة محمد رسول الله ارسله بالهدى دیگر yüzünün aynı yerinde olmak üzere علی الدین کله ولو کره المشركون yazıları yazılmıştır. Rivayete göre dirhemlerde ilk defa قل هو الله احدی nakşeden zat Haccac olmuştur. Abdülmelik'in bu şekilde hareket etmesine sebep halkın menfaatını gözetmek isteğindedir. Abdülmelik'in düşüncesi şöyle idi: siyah olan Vakfiye ve Taberiye-i utuk denilen dirhemler asırlarca devam edecek, bunun için her 100 dirhem ve her 5 okıyye için 5 dirhem zekât alınmasını icabeder¹⁶. Eğer zekâtı büyük siyah dirhemlerden her 200 adedi esas tutularak alınrsa zekât eksik alınmış oluyor, halbuki Taberiye denilen dirhemlerden her ikiyüz adedi esas tutularak alınrsa zekât ziyade alınmış olacak ve ticaretle meşgul olan halk mağdur edilmiş olacaktır. Bunun için Abdülmelik ikisinin ortasını tercih etti. Böylece kimseye zarar vermeden zekât toplamış ve bu suretle Hazreti Peygamber efendimizin yolunu takibetmiş oluyordu. Abdülmelik'ten evvelki kimseler şahsi mallarının zekâtını büyük ve küçük diye ikiye ayırarak veriyorlardı. Halk Abdülmelik ile beraber aynı fikir üzerine ittifak ettikleri zaman bir Vaf dirhemini ağırlığı 8 denk oluyor, küçük dirhemlerden birisi tartılınca 4 denk olduğu görülüyor. Bunların hepsini toplayarak, büyüğün fazlasını küçüğüne veriyor o zaman iki dirhemi birbirine müsavi kılarak her birisinin ağırlığı 6 denk olmuş oluyor. Her 10 dirhem 6 denk ve 7 miskale müsavi oluyor. Bu esaslar tesbit edildikten sonra bir daha değiştirmemek üzere kararın altını imza ediyor. Abdülmelik'in mevzuubahş olan bu sikkelinin üç mümeyyiz vasfı vardır. Birincisi her on dirhemini yedi miskale müsavi oluşu. İkincisi büyük ve küçükleri birbirine müsavi kılarak dirhemi 6 denk yapmıştı. Üçüncüsü ise zekât farzı hususunda ziyadesiz ve noksansız Peygamberimizin sünnetine uygun ve ümme-

¹⁶ Mamafih dirhem meselesinin İslâm âleminde aldığı son şekil bir dirhemini vezni 6 danık'a gelmek üzere İslâm veznidir. Bunun her bir onu yedi miskaldir. Eğer o 200 dirheme baliğ olursa onun 4/10'ü 5 dirhem tutar. Eğer 200 den aşağı olursa zekâtı yoktur. Fazlalaşırsa hesabına göre ziyadeleşir. Halbuki altının nisabı 20 miskal (İslâm miskali) ile dir. Ebil-Hasan Ali bin Muhammed bin Habib el-Basri el-Bağdadi el-Maverdi, kitap el-Ahkâmı Sultaniye, Mısır basması 1909, s. 105.

tinin kabülüne mazhar olmaları, binaenaleyh 10 dirhem 7 miskale müsavata hasebinde bir dirhem 50 $\frac{2}{5}$ arpa habbesi olarak itibar edilmiştir. Bu dirhemlerden Rıtıl, Kadeh,¹⁷ صاع¹¹ ve daha yukarı yapılmıştır, ben bunları والآثار الحطط والاعتبار بذکر الحطط والآثار adlı kitabımın ayarevleri دارالعیار bahsinde anlatmıştım ve ben diyorum ki, bu on tane gümüş dirhem 7 miskal altına müsavi kılınmış; zira altının vezni gümüşten daha ağır idi. Bir habbe gümüş ve bir habbe altın olarak ikisi de tartıldı, tabiatile altın daha ağır ve vezni üç $\frac{1}{7}$ tutacağından bunun için her 10 dirhem gümüş 7 miskal altına müsavi tutulmuştur. Dirheme üç $\frac{1}{7}$ ilâve edilirse bir miskal olur. Eğer miskalden üç $\frac{1}{10}$ çıkarılırsa bir dirhem kalmış olur. Her 10 miskal altın 14 tane dirhem ağırlığındadır (ve 7 dirhem). Bu şerait altında Rıtıl terkibedildiği zaman bir dirhem 60 habbe üzerinden hesap edilmesi lâzım gelir ve her 10 dirhem 7 miskale müsavidir. Bu hesaba göre bir habbenin ağırlığı 70 tane hardal tanesine müsavi olup bundan dirhem ve rıtıl yapıldı. Rıtıldan müd¹⁹ ve müdden صاع ve daha yukarı ölçüler meydana geldi. Bunlar hesap ve hendese meseleleridir. Bunları burada zikretmek yeri değildir. Rivayete göre dirhemlerde ilk defa olarak قل هو الله احد i nakşeden Haccac olmuştur. O zaman din âlimleri, bu sikkelerin üzerindeki yazıları görünce bunun Haccac tarafından yazıldığını zannederek Allah bu Haccac'ı helâk etsin, halkın başına bir de sikke derdi çıkardı, şimdi bunları cünüp ve hayizler ellerine alacaklar diye itirazda bulunmuşlardı. Daha evvel dirhemler Pers yazısıyla süslenmişti. Bazı din âlimleri de bu paralara abdestsiz olarak el sürmek caiz değildir diyerek bunlara mekruh paralar adını vermişlerdir. Bu dedikodu hayli zaman devam etmiş olmalıdır. Zira altın ve gümüş paraların üzerindeki yazı-

¹⁷ Kadeh: Bir ratıldan bir rubu fazladır. Aynı zamanda kadeh bir buçuk Muddur. 10 kadeh bir vask. Bir Kafiz 20 tane kadeh veya 2 tane vask tutar (Bk. M. H. Sauvaire, MHNMM, S. 94 devam).

¹⁸ Saa: eğer arpa veya hurmadan ibaret ise buğdayın kinin yarısına müsavidir. Arabistan'daki ölçüler 3 tanedir: Saa, Mudd ve Mekuk. Hicaz'da Mudd Saa'nın rubudur ($\frac{1}{4}$). Saa Mekukun $\frac{1}{3}$ dir. Fakat başka Saalarda vardır (Bk. M. H. Sauvaire, MHNMM, s. 55 v.d.).

¹⁹ Mudd: Mekukun $\frac{1}{3}$ 'üdür. Bir Mekuk ise 15 tane rıtıl tutar. Maraga kafiz ve Muddı 10 tane manaya müsavidir (Bk. H. Sauvaire, MHNMM, s. 150 v.d.).

ların değiştirilmesi zaruri midir? diye Medine’de bulunan İmam Malik’ten sorulmuş. O da, Abdülmelik bin Mervan zamanından beri halk bunları seve seve kullanmış ve hiçbir kimse bunun aleyhinde bulunmamıştır ve ilim sahiplerinden hiç birisinin inkâr veya reddettiğini bilmiyorum. Yalnız ibni Sirin’in de bu paralarla alış veriş fena gördüğüne dair bir haber vardır. Halbuki burada yani Medine-i Münevvere ulemasından bu paraların kullanılmasını men eden kimseyi bilmiyorum, cevabını vermiştir. Halife Ömer bin Abdülaziz’e, bu gümüş paralar üzerinde Allah’ın kitabı yazılıdır. Halbuki, Yahudi Hıristiyan, cünüp ve hayizlerin elinde dolaşüyor. Bu yazıların kaldırılmasını emir etseniz demişler. Halife bunlara, bu yazılar Allah’ın tevhidi ve Peygamber elçiliğinin nişanesidir. Biz bunları değiştirirsek bu tarzı hareketimizi Müslüman olmayan uluslar leyhimize harekete bahane ittihaz edecekler cevabında bulunmuştur.²⁰

Abdülmelik’in ölümünden sonra durum bu şekilde idi. Bundan sonra gelen halife Velid, Süleyman bin Abdülmelik ve daha evvel Halife Ömer bin Abdülaziz zamanında devam etmiş Yezit bin Abdülmelik hilâfete geçince Ömer bin Hübeyre isminde bir zat Irak’ta 6 denk ayarında dirhem kestirmiştir. Bu nevi dirhemlere Hübeyriye denilmiştir. Hişam bin Abdülmelik hilâfete geçince ötedenberi mali işlerle uğraşmış olduğundan, Halid bin Abdullah el-Kırsiye H. 106 da ayarda 7 denk esasına ırcamı ve vasattan mada her memlekette çıkan paraların tedavülden kaldırılmasını emretmişti. Böylece yalnız Vasit’da ²¹ olmak üzere sikke büyütülerek darb olundu. Basılan bu

²⁰ Eyle valisi bulunan Zureyk’ten gelen bir rivayette, Ömer bin Abdülaziz kendisine gönderdiği bir emirnameye “Müslüman tacirlerden vilâyetine uğrayan herhangi bir tacirin ticaret malından her 40 dinarda bir dinar zekât al, 20 dinara kadar tenakus eden miktar malın zekâtını da bu hesaba üzere al. 20 den sülüs dinar miktarı eksilince bundan zekât namı ile almayı bırakırsın, zekâtını aldığına dair bir makbuz verirsın” demiştir (Bk. Zeynuddin Ahmet el-Zebidi, çeviren Kâmil Miras, Sahihi Buhari . Muhtasar tecridi sarıh, diyanet işleri neşriyatı 9. C. 5, s. 75).

²¹ Vasit, Irak’ta küfe ve Basra arasında olup suları bol, zengin bir şehirdir. Dicle nehri bu şehir arazisini ikiye böler. Senelik mahsulâtı fazla olup başka memleketlere gönderilir. Rivayete göre bu şehir, Haccac tarafından H. 84 de inşasına başlanmış ve 86 da bitmiştir. 95 senesinde bu şehirde oturmuş ve burada ölmüştür (Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud el-Kazvini, Kitap Asar el-Bilad va-Ahbar el-İbad s. 320, Götengen 1848). Taberi ve Abu’l-Fida ise bu şehrin kuruluşunu H. 83 senesinde olduğunu kaydeder (Taberi C. IV, s. 1125, Abu’l-Fida C. I, s. 209).

sikkeler Halid dirhemine (Derahimi Halidiye) göre darbına başlandı. Bu hal Halid'in azil senesi olan 120 ye kadar devam etti. Yerine geçen Yusuf bin Ömer el-sakafi sikkeyi küçülterek ağırlığını 6 ya indirtti ve Vasıt'ta kestirdi. 126 Senesinde Velid bin Yezid²² öldürülünce, Emevî halifelerinin sonuncusu olan Mervan bin Muhammed el-Cadi hilâfete geçince, elcezire'de Harran şehrinde sikke kestirdi ve bunların basımı katline kadar sürdü. Bundan sonra Abbasi hilâfeti kurulunca yeni halife Abdullah bin Muhammed el-Saffah²³ Anbar şehrinde dinarlara benzeyen süslü ve üzerleri السكة العباسية yazılı dirhemler kestirdi. Yalnız son senelerinde bu dirhemleri evvelâ bir sonra iki habbe eksilti. Bunun yerine geçen Ebu Cafer el-Mansur²⁴ bunu 3 habbe eksiltti ve bunlara 3/4 kırat denildi. Çünkü kırat 4

²² Yeni vali İbni Hübeyre'den daha hassas davranarak hilesi görülen bazı kimseler hakkında ağır cezalar tatbik ettiğini sonraları bunun yerine tayin olunan Yusuf bin Ömer el-Sakafi sikke darbı hususunda çok şiddetli davranarak sikke kesicilerle ayarçılar arasında hile yapanların ellerini kesmek ve kamçulamak suretiyle cezalandırmıştır (el-Belâzori, s. 469, İbni Kudame Kitap -ul-Harac V. 19).

²³ Halife Ebu'l-Abbas el-Saffah (H. 132—136) M. 750—754 zamanında kesilen sikkeler evvelki devirde farkı, yazılarında olmuştur. Şöyle ki dinarların ön yüzü ile dirhemlerin arka yüzünün ortasındaki âyeti kerime yerine محمد رسول الله koyulmuş ve kenarlarındaki diğer ibareler halile bırakılmıştır. Nakış farkı pek azdır. Bilhassa dinarlarda resmi hattan başka hiçbir fark tesaduf edilmemektedir. *Lev. I, 6 AV* gösterdiğimiz dinar buna misaldir. Dinarın ön yüzünde ve ortada:

محمد
رسول
الله

kenarda :

Arka yüzünde ortasında :

بسم الله ضرب هذا الدين سنة اربع و ثلاثين و مئة

لا اله الا

الله وحده

لا شريك له

kenarında :

محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

²⁴ Halife el-Mansur (H. 136 — 158) M. 754 — 775 sonderace ihtiyatkâr, para biriktirmeğe çok haris idi. Paraya olan hırsı hasislik nevinden değildi, çıkması muhtemel olan fitne ve ihtilâllere karşı gelebilmek için onun lüzumunu takdir ediyordu. Öldüğü zaman beytülmalde 60.000.000 dirhem ile 14.000.000 dinar bıraktı (Mas'ûdî Murûc el-Zahab C. II, s. 177). Ölümünü hissedince oğlu Mehdi'ye şöyle vasiyet etmişti: "Bu şehirde sana o kadar para biriktirdim ki harac on sene mütevaliyen eksik alınsa bile yine askerinin maaş ve nafakasına, akraba ve taallûkata, sınırların muhafazasına verilecek tahsisata kifayet eder. Bu parayı iyi muhafaza et, zira beytülmalin mamur oldukça sen de kuvvetli ve şanlı olursun" (Taberi C. III, s. 444). *Lev. I, 7* de Halife el-Mansur'un dinarı gösterilmiştir.

habbedir. Dirhem de öyledir. İşte bu sıralarda meydana gelen Haşimiye paraları Basra miskaline hattâ tam vezinli bütün miskalleri geçmekte idi. Ebu Cafer'in hilâfetinden 148 tarihine kadar ortaya konulan bu Haşimiye paraları bütün diğer miskal ve utklardan $\frac{3}{4}$ kırat eksik kalmıştır. Bu senede el-Mehdi Muhammed bin Cafer²⁵ yuvarlak ve noktalı bir sikke darbetti. Fakat Musa el-Hâdi'nin belli başlı bir sikkesi bilinmiyordu.²⁶ Bu iş 178 senesi Receb ayına kadar devam etti. Ve bunların ayarları bir kıratın rubuu habbe eksikti. Harun el-Raşid sikkelerin kontrol işini Ca'fer bin Yahya el-Bermeki'ye havale ettiği zaman Medinetüselâm ve Rey mülhakatinden Muhammediye'de basılan dirhem ve dinarların üstüne ismini kazdırmıştır. Bu da dirhemi kıratın bir habbe eksik yaptı. El-Emin'de biraz noksan ayarda dinar ve dirhemler kestirdi. Az sonra kardeşi Muhammed el-Memun rubaiyat adı verilen paralar kestirdi. El-Memun bu paraları biraderinin katlinden evvel Merv'de kestirmişti. Harun el-Reşid paraların ayarları ile meşgul olmayan ilk halifedir. Kendisinden evvelki halifeler dirhem ve dinarların ayarlarıyla bizzat meşgul olmuşlardı. Cafer bin Yahya el-Bermeki'den evvel hiç kimse kendisi gibi dirhem ve dinarlara ismini kazdırmak şerefine nail olamamıştı.²⁷ Ve bu zikrettiğimiz para vaziyeti 184

²⁵ Al-Mahdi (H. 158—169) M. 775—785 zamanında ilk defa olarak Halife isminin sikkelerde yazıldığını görmekteyiz. Bazan da halife ve valilerin ismi bir arada hak olunurdu. Yine bu devirde dirhamlerin arka yüzünün ortasındaki ibareye tasliye ilâvesile halifenin ismi zikrolunduğunu görüyoruz. Galib Bey Merhum Abbasiyeden Mada mahallerde darb olunan sikkeler kâmilen bu vecih ile diriyor. Bu noktai nazar pek doğru değildir. Zira İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan Urfa denizbacı definesinde 164 senesinde Abbasiye'de basılmış bir dirhemnin arka yüzünde ve ortasında:

محمد رسول
الله صلى الله
عليه وسلم
يزيد

yazılıdır.

²⁶ Makrizi Halife Musa el-Hadi'nin maruf bir sikkesi olmadığından bahsediyor. Halbuki bu zatın Abbasiye, Haruniye, Ermeniye, İfrikiye, Kirman, Medinetü's-selâm, el-Muhammediye, Yemame'de basılmış müteaddit dirhemleri vardır. Ölümü sıralarında kestirdiği dinarın ön yüzünde Ali ismi okunmaktadır. Bu zat o devirde vezarette bulunmuş olan Ali bin İsa bin Mahan'dır (Galib Edhem: MKİ, s. 150, No. 470 e bk).

²⁷ Yine yazar Harun el-Reşid zamanına kadar para kesimi ve darbhaneler nezareti doğrudan doğruya hilâfet makamına bağlı iken halife ilk defa olarak bu

senesinin ramazan ayına kadar devam etti. O zaman paralardaki noksanlık 4 kırat ve 1,5 habbe olmuştu. Harun el-Reşid Caferi katlettikten sonra sikke işini el-Sindi'ye verdi. Bu zat mevcut dinarların nisbetine göre dirhem bastırdı. Bunun darb ettiği dinar ve dirhemler güzeldi. 192 Senesi receb ayında Haşimiye dirhemleri yarım habbe daha eksildi. Bu durum bir asır kadar sürdü. Sonra tekrar eski vezne iade edildi. Halife Harun el-Reşid'in oğlu Muhammed el-Emin zamanında yeni para kesimini el-Abbas bin el-Fadıl bin el-Rabi'a verdi, o da paraların en üst kısmına **ربى الله** ve en altına **العباس بن الفضل** kelimelerini yazdırdı. Vaktile Emin oğlu Musa'yı veliaht göstererek ve ona **الناطق بالحق المظفر بالله** ünvanını verdikten sonra²⁸ Musa adına yeni dirhem ve dinarlar bastırılmıştır. Bunların sikleti onar miskaldı; üzerlerinde şu mısralar yazılmıştı:

كل عز و مفخر
فلموسى المظفر
ملك خص ذكره
فى الكتاب المسطر

gibi işleri vezirine bıraktığını yazıyor. Bu iddia doğru değildir, zira bu keyfiyet daha evvel ve yukarıda söylediğimiz tarzda vuku bulmuştur. Cafer'in katlinden sonra hazinesinde herbirinin ağırlığı yüzer miskal miktarında 4000 büyük altın bulunmuştur ki bir yüzünde:

واصفر من ضرب دارالملوك
يلوح على وجهه جعفرا

Diğer yüzünde :

يزيد على مائة واحداً
إذا ناله معسرا يسرا

Manâsı: Bu sarı altın darülmülük baskısıdır. Yüzünde Cafer'in veçhi lâyah olur. Bunun birisi yüzden ziyade gelir. Sıkıntıda olan kimse buna malik olunca refaha kavuşur (Bk. Mustazrif tercümesi C. I, s. 657). Bu gibi sikkeler henüz raslanmamıştır. *Lev. III, AV, 2 AR*'de halifenin bir dinarile vezir Cafer'in ismini taşıyan 184 tarihli el-Muhammediyede kesilmiş bir dirhemi gösterilmiştir.

²⁸ Halife Harun el-Reşid oğulları Emin ve Memun'u kendisine veliaht nasbetmişti. Emin halife olduktan sonra ve 195 senesinde veziri Fazıl bin Rabi'in tahrikile Memun namına Horasan'da kesilen dirhem ve dinarlardan isminin çıkarılmasını emretti. Zira bu nevi sikkelerde Emin'in adı koyulmamıştı. Halife henüz çocuk denilecek bir çağda bulunan oğlu Musa'yı veliaht tayin ederek El-Natık bilhak lâkabını verdi Ve Memun'un ismini hutbeden kaldırılmasını emretti (Taberi, C. III, s. 777, 778, İbnel-esir C. VI, s. 96. el-Nuveyri Nihayet-ell-arab, C. XXI, V.167). Memun bu hâdiseyi haber alınca trazlardan ve paralardan El-Emin'in ismini kaldırttı (Suyutî, Tarih el-Hulafa, s. 116). Makrizi'nin el-Emin'in oğlu Musa el-Natık bilhak namına el-Makrizi'nin bahsettiği şekilde henüz bir sikkesine tesadüf

El-Emin'in katlinden sonra, yerine kardeşi 'Abd Allâh al-Ma'mûn halife olunca paralarının darbu için usta bir nakaş bulamadığından sikkelerini mühür gibi kazdırmak zorunda kaldı.²⁹ Bu paralar el-Memun, el-Mutasım, el-Vâsiğ ve el-Mutevekkil zamanına kadar devam etti.³⁰ Mutevekkil öldürülünce hilâfet bağı gevşemiş ve Abbasi devleti zayıflamış olduğundan, Türk Memlûkleri hükûmeti ele geçirdi ve hilâfete bağlı eyâletlerin valileri gitgide kuvvetlenerek zaruri ihtiyaçların masrafı çoğaldığından gelir azalmıştı. Bu yüzden birçok hileli sikkeler meydana geldi. Rivayet olunduğuna göre ilk defa olarak hileli paraların piyasaya çıkmasına sebep olan Ubeydullah bin Ziyad olup hicretin 64 üncü senesinde Basra'dan firar edişi zamanına raslar. Acem devleti, Buveyh ve Selçuk oğulları zamanında etrafa yayıldı. Hak taâlâ bu işte daha bilgilidir.

III. MISIR SIKKELRİ

Mısır'a gelince, bura sikkeleri başka devletler arasında kıymetlidir. Bu fikrin doğruluğunu, hem cahiliye hem İslâm devrinde alışverişte altının kullanıldığı isbat eder. Eski ve yeni zamanda bu memleketin vergisi altın üzerinden ödenirdi. Bütün bunları *المواعظ والاعتبار*

olunmamıştır. *Lev. II, 3* de görülen dinar halife Emin'in olup 197 senesinde darbedilmiştir. *Lev. II, 4* deki dirhem 194 senesinde Medinetü's-selâm kesilmiş olup arka yüzünün ortasında ve en altında okuduğumuz el-Abbas ismi Halife Emin'in veziri olan el-Abbas bin Fazıl bin Rabi'dir.

²⁹ Halife El-Memun zamanında ilk defa olarak dinarlarda kesim yerleri koluşmuştur. Irak'ta basılan altınların merkezlerinin alt tarafında el-İrak, Mısır'da basılanların devrelerinde sikke tarihinden evvel gümüşlerdeki teamül vechile Mısır yazılıdır. Mamafih arasıra kesim yeri bulunmuyanlar da vardır. *Lev. II, 5* de görülen dirhem İsfahan'da 201 senesinde basılmış olup arka yüzün merkez yazılarının altında *ذو الراتبين* kelimesi okunmaktadır. Bu ünvan Memun'un veziri el-Fadıl bin Sehl'in unvanıdır. Seyf ve kalem riyaseti kendisine ihale olunmakla 196 senesinde böyle telkip olunmuştu (Müneccim başı tarihi, C. s. 116) *Lev. II, VI*. Halife el-Mutasım'in 224 senesinde Medinetü's-selâmda kestirdiği dinardır.

³⁰ El-Mutevekkil (H. 232—247) M. 847—861) ötedenberi işret meclislerinde aşağı tabakaya mensub kimselere Hazret-i Ali'nin zemmine dair hicviyeler irşad ettirerek eğleniyor hattâ 238 senesinde Hazret-i Hasan'ın Kerbelâ'daki türbesini yıktırarak arsasına ekin ekdiriyor. Bu yüzden herkesin nefretini kazanmıştı. Ni-hayet oğlu el-Muntasır'ın tertib ve teşvikile bir gece öldürülüyor (Ebu'l-Farac tarih Muhtasar el-Düvel s. 247 v.d.). Bunun zamanında bir dinar yirmi dirheme müsavi idi (Yakut Mucam el-buldan, C. II, s. 86). *Lev. III, 1 AV 234* *سبر من رای* de kesilmiştir.

بذكر الخطط والآثار adlı eserimde zikrettim. Yine bu eserde tufandan sonra mamur olalıdanberi Mısır'ın vergisinin yekûnunu gösterdim. Müslim ve ebu-Dāvūd'un hadislerinden bunun doğruluğu isbat ediliyor. Ebu-Hüreyre Hazreti Peygamberden rivayet ediyor: Zamanı gelir ki Irak diyarı dirhem ve Kafizi Şam'ın Mudd ve dinarını Mısır irdep ve dinarını vermez olur.³¹ Bu suretle Peygamber efendimiz bu saydığımız yerlerin paralarını, tartıların isim ve cinsini bilhassa Mısır altın paralarına işaret etmiştir. Ömer bin el-Hattâb'ın hilâfeti zamanında hicretin 16 ncı senesinde, Irak kıt'ası alındığı zaman oraya Osman bin Hanifi'i gönderdi. O da kıt'a ahalisine bazı vergileri koydu, şöyleki :

Bir üzüm bağının her ceribi için 8 dirhem, şeker kamışı ve ağaçlar için 6 dirhem, buğday için 4 dirhem, arpa için 2 dirhem alınacaktı. Osman bin Hanif keyfiyeti halife Hazreti Osman'a bildirdi. O da bu ücreti uygun gördü. Mısır kıt'ası 20 senesinde alındığı zaman Ömer bin el-As, kadın, çocuk ve ihtiyarlardan başka, buluş çağına giren Mısır ahalisine kişi başına 2 dinar koydu. Bir rivayete göre 12 milyon diğer bir rivayete göre 16 milyon dinar kazanılmıştır. Bunlar maruf iki rivayet idi.

Mısır'ın mazisine bakan kimse eskidenberi kullanılan paramın hepsinin altın olduğunu görür. Haçlıların Mısır'ı istilâ ettikleri tarihte memleketin iktisadi durumu sarsılmıştı. Bununla beraber Mısır'ın sikkeleri Emevi Abbasi oğulları sikkeleri idi. Tolun oğlundan Emir Ebul Abbas zamanında Mısır'da Ahmediye denilen dinarlar kestirildi³². Rivayete göre bu altın dinarın darbına sebep: Bir gün Ahmed bin Tolun Ehramlar civarında bir gezinti yaparken, muhafızlar, huzuruna yünden elbiseli ellerinde kürek ve kazma gibi alet ve edevat taşıyan bazı kimseler getirdiler. Bunlara ne iş yaptıklarını sordu. Bunlar Emire biz define arayıcısıyız dediler. Ahmed bin Tolun bu adamlara, bundan sonra benim emrim ve haberim olmadan bir yere çıkmıyacaksınız dedi. Bunun üzerine bunlara define hakkında bazı şeyler sordu. Onlar da, ehramların birinde bir define bulun-

³¹ Sahihi Buhari, C. V, s. 62.

³² el-Kalkaşendi Ahmed bin Tolun'un bulmuş olduğu bu definedeki altınların halisiyetinden bahsederken İslâm dünyasında sikkelerin halis olmasını isteyenlerden birisi Mısır ve Şam sultanı Ahmet bin Tolon'dur (Subh el-a'ş'a, C. I, s. 426). Lev. III, 2 Dimişk'te 270 senesinde basılmış dinardır.

duğunu ve bu definenin çıkarılması için para, erzak ve nihayet ameleye ihtiyaç olduğunu söylediler. Emir bunların her türlü isteklerini yerine getirerek, arkadaşlarından bazılarını bunların yanına kattı ve Cize inzibat amirine, bunların istedikleri adam, erzak ve para gibi şeylerin verilmesi, emrini verdi. Bunlar hemen işe başlayarak, definenin mevcudiyetine delâlet eden bazı emareler buluncaya kadar kazıya devam ettiler. Bir müddet sonra kazı yerine Ahmed bin Tolon geliyor. Kazı neticesinde dinarlarla dolu bir havuz meydana çıktı. Berbatı dili ile yazılı bulunan kapağını bu dili bilenlerden birine okutu³³. Bu yazıda “ben falanın oğlu falan melikim, altını hileli gibi bir lekeden ayırdım, benim ve mülkümün fazlını görmek isteyenler evvelâ kendi mülkü ile mukayese etsin ve dinarımın ayarile kendi dinarının ayarını gözönünde tutsun, eğer altını hileden kurtarırsa hayat ve mematında her şeyden kurtulmuş olur” sözleri yazılı idi. Emir Ahmed “beni kitabenin keşfine muvaffak eden Tanrıya şükürler olsun. Kitabe benim için altından daha kıymetlidir” dedi. ve adamlara 100 dinar, işçilerin her birine 5 dinar ve bu işe nezaret eden kimseye 300 dinar verilmesini, hadım Nesim’e de istediği kadar almasını emretti. Nesim cevaben : “Efendim ne kadar alacağımı emretmediler, deyince o da iki avuç dolusu al ve bunun iki mislini beytülmalde verildiğini farzet” diyor. Bunun üzerine Nesim avuçlarını açıyor, 1000 dinar olduğunu görüyor. Ahmed bin Tolun geriye kalanları alıyor, bunları Sındi bin Haşik ve el-Mutasim ayarının en güzellerinden olduğunu görüyor. O zaman Ahmed bin Tolun bu ayarı örnek tutarak Ahmediye dinarlarını kestiriyor. İmam el-Muiziddunullah ordusunun başında, serdar bulunan Ebu Hüseyin Cavhar El-Katib al-Sikilli Mısır’a 358 de girerek, Kahire şehrini halife adına tesis ettiriyor. Bu zamandan itibaren burası Mısır’ın başşehri oluyor. O zaman serdar Cavhar Mu’izzin dinarını kesdiriyor ve bir yüzüne üç satır halinde: *دعى الامام المعز لتوحيد الاحد الصمد* altında bir satır halinde: *ضرب هذا الدينار بمصر سنة ثمان وخمسين وثلاثمائة* diğer yüzünde: *لا اله الا الله محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق* ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون على افضل الوصيين وزير خير المرسلين yazılarını kazdırmıştır. Mu’izzin dinar darbı çoğaltılıyor. Mu’izz 362

³³ Bu hata Hat-ı Berbai derler (Bk. Muhsin Bey’in Afrika delili).

senesinde Kahire'de kendisi için inşa edilmiş olan şatoya iniyor. Vergi işlerine Ya'küb bin Killis bin 'Asluc bin al-Ḥasan'ı tayin ediyor. Bu adam halktan Mu'izz dinarını vergi olarak almağa çalışıyor. Bu yüzden radı dinarı $1/4$ dinar düşüyor. Mu'izz dinarı $15/5$ dirheme gidiyordu. Hâkim bi-AmrAllâh Abi 'Alî al-Manşûr bin al-Mu'izz zamanında bu para işi 299 senesi Rebiülevvel ayında çoğalıyor. Bir dinarın vezni 34 dirhem oluyor. Fiatlar da düşüyor. Halk sıkıntı içinde kalıyor, işler bozuk gidiyor. O zaman durumun ıslahı için eski paralar ortadan kaldırılıyor. Saraydan, içinde yeni dirhemler bulunan 20 sandık getirtilip sarraflara dağıtılıyor. Eski dirhemlerin kullanılmaması için bir beyannâme çıkarılıyor, bunda 3 gün zarfında, ahalinin elinde bulunan eski dirhemleri darphaneye götürerek yeni dirhemler, 4 eski dirhem yerine yeni bir dirhem almak hususu ilân olunuyor. Yeni dirhemler için karar verilerek bir dinar 18 dirhem kıymetinde sayılıyor. Perslerin, El-Melik el-Nâşır Salâhaddin Yûsuf bin Ey-yüb'un idaresi altında 569 senesinde Mısır ve Şam bölgelerine girişleri üzerine Fatimi devleti yıkıldı. O zaman Kahire'de halife el-Mürteza bi Emrullah, Şam memleketlerinin sahibi el-Melik el-'Adil Nûr al-Dîn Maḥmûd bin Zengî namına sikke darbına karar verildi. Her birisinin adı sikkenin bir yüzüne yazılmıştı³⁴. Aynı se-

³⁴ Tarihçi el-Makrizi burada hataya düşmüştür, ve hâdisatın creyanı şöyledir: Mısır'da sık sık meydana gelen karışıklıklar ve iç muharebeleri bastırmak üzere Atabek Nureddin Mahmud Zengi tarafından Şirku ve biraderzadesi Salâhaddin olduğu halde birinci defa olarak 559 da (1164), ikinci defada 562 (1177) de oraya gönderilmiş ve geçmiş olan hizmetine mükâfaten son Fatimi halifesi el-Azid Şirkuh'u vezir nasbetmişti. Bunun ölümü ile yerine Salâhaddin (el-Melik-Nasir) lâkabı ile 564 de vezir olup bütün Mısır üzerine tahakküm ederek 567 (1171) de de Haleti Nezi'de bulunan el-Azid'i ıskat ve hutbeyi Abbasi halifesi el-Mustazi adına okutmuştu. Mısır'daki bu değişiklik kemali sükûnetle olmuştu. Gerçi bu meseleden Salâheddin ile efendisi arasında bir soğukluk hasil olmuş ve hattâ bir harbin çıkması memul iken 569 (1174) de Nureddin'in ölümü üzerine bir müddet için oğlu Melik el-Salih İsmail'e itaat etmiş ise de bu defa artık tamamiyle istiklâlini ilân etmiştir. *Le.*, III, 5 AV sene 567 senesinde İskenderiye'de basılan bir dinarı görmekteyiz (S. Lane-Poole, BM Vol. IV, No. 597 dinarın ön yüzünde :

الامام
الحسن

الامام
الحسن

kenarında :

بسم الله الرحمن الرحيم ضرب هذا الدين بالاسكندرية سنة سبع وستين وخمسة
لاله الا الله وحده لا شريك له ابو محمد المستضى با امرالله اميرالمؤمنين

nede Mısır halkı mali sıkıntı içinde idi. Çünkü altın ve gümüş adeta piyasada görülmemeye başladı. Halk vaziyetten müteessir idi. Kızıl dinar denildiği zaman hürmeten zikrediliyor, eğer ele geçerse cennetten müjde gelmiş gibi zannediliyordu. Saraydan çıkmış dinar ve dirhem arasında kuyumcu işleri, mücevherat, bakır, elbise, kumaş ve silâh, kıralların ödeyemeyeceği ve aklın tasavvur edemeyeceği, bu gibi memleketlerin ihtiva edemeyeceği, hiç kimsenin hesabına muktedir olamayacağı kadar büyük miktarın sayısını ancak öteki dünyada halkı sayabilen kimse tarafından bilmek kabildir. Fazıl olan kadı Abridurrahman'ın yazısından naklettiğim şeyler yarısı bile değildir. Vaktaki Selâhaddin el-Melik el-'Adil Nûr al-Dîn'in ölümünden sonra saltanatı eline alınca, 583 senesi Şevval ayında Mısır paralarının kaldırılmasını emretti ve altın paralar kestirildi. Siyah dirhemi ortadan kaldırıldı. Yerine nasiriye dirhemleri, yarı yarıya halis gümüş ve bakırdan yapıldı. Bu hal Mısır ve Şam'da Melik el-Kâmil, Nasreddin, Muhammed bin el-Adil Ebu Bekir Muhammed bin Eyüb Mısır'a girdiği tarihe kadar devam etti. O zaman Melek el-Kâmil³⁵ Nasiri dirhemini ortadan kaldırarak 622 senesinin Zilkade ayında yuvarlak şeklinde paralar darbederek, Mısır ve İskenderiye'de hileli olarak tanılan eski dirhemleri kullanılmasını menetti. Tam bir

Arka yüzünde :

عالمحمد
بن زنگي
غاية

kenarında : محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون
محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم على آله وسلم تسليماً الملك العادل

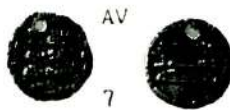
³⁵ Melik el-Kâmil'in 616 senesinde Kahire'de darbedilmiş dinarının ön-yüzünde :

الإمام أحمد
ابوالعباس
الناصر لدين الله
أمير المؤمنين
بسم الله ضرب هذا الدين بالقاهرة سنة ست عشرة و ستمائة
الملك الكامل
ابو المعالي
محمد بن ابي بكر
بن ايوب
لا اله الا الله محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله
العباس — المؤمنين

kenarında :
Arka yüzünde :

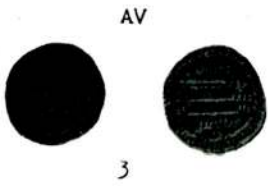
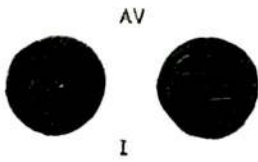
kenarında :
Lev. III, 6.

I. Artuk

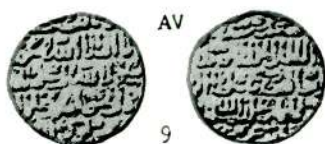
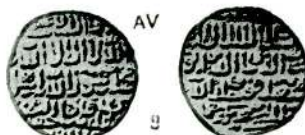
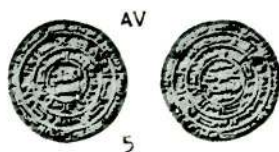

Lev. I

I. Artuk

Lev. II.

Lev. III.

dirhemini $\frac{2}{3}$ ni gümüşten ve $\frac{1}{3}$ rini bakırdan yaptırmıştı. Bu hal Mısır ve Şam'da Eyüb oğulları zamanından inkırazlarına kadar devam etti. İnkıraz edip yerlerine Türkler geçince Eyyübiler zamanında kesilen paraları kaldırmadıkları gibi her şeyi yarı yerinde bıraktılar. Çünkü bunlar Eyyübilerle olan münasebetlerinden dolayı iftihar ediyorlardı. Melek el-Mansur Kılavun'dan çıkan bazı fermanları gördüm. Fermanlarda besmeleden sonra el-Melik "el-Salihi" ve bunun altında el yazısı ile "Kılavun" imzasını atıyordu. İslâm meliklerinin en büyüğü sayılan el-Melik el-Zahir Rüknuddin Baypars el-Bendaktari el-Salihi el-Necmi saltanata geçince derahimi zahiriyeği yüzde 70 saf gümüş ve yüzde 30 bakırdan olmak üzere kestirdi üzerlerinde bir arslan tasviri hâk olunmuştu³⁶. Gerek Zahiri gerekse Kâmilî paralar Mısır ve Şam Hamevi paraların ortaya çıktığı 781 tarihine kadar devam etti. Halk bundan müteessir oldu. Bu el-Zahir Berkuk'un³⁷ emareti zamanına tesadüf ediyordu. Bu haber ona geldiği zaman, bu işle uğraşmak için Emir Mahmud bin Ali'yi ustadar tayin etti. Bu da gümüş dirhemleri iptal ve çok miktarda fels kestirdi. Öyle ki çarşılarda haraç ve mezdala satılmağa başladı.

Bu hal Dumuşk naibi Nevruz el-Hafız'ın öldürülmesinden sonra 817 senesi ramazanında el-Melik el-Mueyyed Şeyh³⁸ azze nasruhu

³⁶ El-Zahir Rüknuddin Baypars el-Bendekdari'nin dinarı *Lev. III, 7* de gösterilmiştir.

³⁷ Bu zatın British Museum Vol. IV. Pl. VIII, No. 24 de bir altını vardır. Ön yüzünde :

وما النصر الا من عند
الله لا اله الا الله
محمد رسول الله ارسله
[با]لهدى و دين الحق ليظهره
على الدين كا[9]

Arka yüzünde :

ضرب بجلب
السلطان الملك الظا
هر سيف الدنيا والدين ابو
سعيد برقوق خلد الله
ملكه سنة سبعة وثمانين سبعمائة

okunmaktadır *Lev. III, 8*.

³⁸ Çerkes kölemenlerden Melik el-Mueyyed Şeyh (H. 815—824) M. 1412—1421 İskenderiye'de 818 senesinde kesilmiş dinarı *Lev. III, 9* da gösterilmiştir. Ön yüzünde :

Dumuşk'dan geldiği tarihe kadar devam etti. Beraberlerinde gelen askerlerle birçok Bindakı ve Nevruzi dihemler gelmiş oldu. Halk bununla alış veriş yaptı. Paranın durumu iyileşmişti. El-Melik el-Müeyyed Şeyh azze Nasruhu Şevval ayında Müeyyedi dirhemlerini kestirince Kahire sokaklarında bu paralarla alış veriş yapılması için 818 senesi 24 Safer cumartesi günü dellâl çağırıldı. Halk bu paralarla alış verişe başladı. Münadislerden Müsesseded, Halid bin Abdullah'ın Malikten ve onun da Yahya bin Said vasıtasıyla Sahabeden Said bin Müseyyeb'in anlatığına göre dinar ve dirhemini ahrette her türlü hileden kurtardı ve ben diyorum ki, Melik el-Müeyyed'in para kesiminde Müeyyedi dirhemlerin 6 meziyeti vardır :

1 — Zekât farzı hususunda, Peygamber efendimizin sünnetine uygun olması, zira Peygamber efendimiz bize zekâtın farzı halis gümüş ile ödenecektir, hileli gümüş ile değil demıştır.

2 — Müminlerin yolunu takibederek sikke darbı hususunda Hulafayı Raşidin usulünü kabul etmek lâzımdır ve bu cihet evvelce zikredildiğinden tekrarına lüzum yoktur.

3 — وإصلاح ولا تتبع سبيل المفسدين

âyeti kerimesinde Tanrı müfsidlerin yollarını takibetmekten kullarını menetmiş. Binaenaleyh bu dahi müfsidlerin sünnetini kendisine rehberlik etmesinden katiyen çekinmiştir. Zaten dirhemlerin hileli oluşu, asilerin galebesi zamanında vukua gelmektedir.

4. Dirhemlerin hileli olması fazla rağbet kazanmasından dolayı dirhem miktarının fazla gösterilmek istenmesinden doğmuştur.

5 — Hileyi derhal izale etti. Zira Peygamber efendimiz من غشنا من غشنا فليس منا yani kim ki bize hile ve hiyanet ederse o bizden değildir demıştır.

وما نصر الامن [عند]
لا اله الا الله محمد
رسول الله ارسله بالهدى
ودين الحق لهظهرة على الدين
كله ولو كره المشركون

Arka yüzünde :

ضرب سكندرية سنة
السلطان الملك المؤيد
ابوالنصر شيخ سلطان الا
[سلا]م والمسلمين خلدالله ما . .
ثمانية عشرة . . .

6 — O Tanrı'nın ve elçisinin samimiyetlerine *الدين النصيحة* Hadisi Şerifine uyarak hareket etmiş ve hattâ ben adı geçen bu Müeyyedi dirhemlerin haiz buldukları şeref ve meziyetlerinden dolayı hayret içinde kalıyorum. Çünkü bunlar, bilindiği üzere makbul oldukları el-Melik el-Müeyyed'in işi o kadar büyük olduğu halde fels'e bağlı olup Allah onları nakıd para olarak yapmamıştır. Bilhassa bu gibi paralar en fena hükümdarlar ve bu meyanda el-Nasır Farac zamanında revac buluyor. İlim ve düşünce sahibi olanlar bunun fazla revacından dolayı Mısır halkı ve arazisi için bir felâket olacağını anladılar. Bütün bunlar hakikatta hakikatların aksidir. Çünkü gümüş dünyada şeri bir nakıd olduğu halde fels'ler hiçbir şeye benzemeyen şeylerdi. "Allahım sen efendimiz Melik el-Müeyyed'e iyi bir niyetle hareket etmesini ilham et ve kendi parası başkasına izafe olunmadan, başka paralar kendi paralarına nisbet olunsun ve ismi şerifiniz gibi kendi ismine de halkı ve komşu devletlerin hürmet etmesini temin et". Allah isterse bu arzu kolaydır.

Kadı el-Kuzatlara, (din onların varlığı ile aziz olsun) verilen bir fermanda dükkânların, arazi sicillerinin kayıd muamelesi, evlerin icarı, kız alıp verme değeri, borç senetlerinin hepsinin Müeyyidi dinarlardan olması emrediliyor. Bundan başka mülkî, ümera divanlarına ve evkafa verdiği bir irade de, hesap defterlerindeki varidat ve sarfiyatın, her nevi muamelenin yine bu Müeyyidi paralarla yapılmasını emretmiş. Ancak o zaman başka paralar Müeyyidi paralara tâbi olur. Hak Taâlâ herkesi pek değerli olan Malik el-Müeyyed'e mensup ve onunla iftihar etmesini mümkün kıldığı gibi, bunun daha iyisini Tanrı bilir.

Fellere gelince: Tanrı'nın sünneti bu yolda cereyan etmiştir ki, bu bakırlar, Mısır'da ta yeni hâdiseler ve belâler çıktığı 806 senesindenberi ancak revaç bulmuş ve bu arada bütün dünyada kullanılmıştır. İran'da, Bizans, Beni İsrail, Yunan, Kıbt, Nabat, Yemen'deki muhtelif hükümetler Arap Aribе ve Mustaribe sonra İslâmiyetin zuhur ve intişarı ile meydana gelen muhtelif devletler bu meyanda hilâfet iddiasile ortaya atılan Şam ve Endülüs'de devlet kurmuş olan Emeviler, Irak'ta Abbasiler, Taberistan, Mağrib, Mısır, Şam, Hicaz, Yemen'de Aleviler, Buveyh oğulları, Türklerden Selçuk oğulları, Mısır ve Şam'da Kürt devleti (Eyyübiler), Uzak doğuda Moğollar, Mısır ve Şam'da Türk devleti (Memlûklar vesaire), Uzak

batıda Merrin oğulları, Endülüs'de Nasır oğulları, Tunus'da Hafz oğulları, Yemen'de Resul oğulları, Hind'de Firuz Nabad (Firuz Abad olacak), Habeşistan'da خطى oğulları, Semerkant'ta Timuriler, şimali şarkide Osman oğulları. Bunlar hiçbir zaman altın ve gümüşten başka alış veriş için bir para kullanmamışlardı. Bununla beraber dirhem veya bunun bir cüzi ile satın alınmayacak kadar iatları aşağı şeylerle değiştirilmek üzere beşeriyetin eski ve yeni devirlerinde altın ve gümüşten başka şeylerin kullanıldığı vakidir. Bununla beraber bunlara hiçbir zaman para ismi verilmiş değildir. İnsanlar değerleri çok aşağı olan ehemmiyetsiz şeyleri satın almak için gümüş ve altından başka bir paraya, felse ihtiyaç vardı. Zira böyle cüzi bir şey ancak bunlarla alınabilirdi. Fakat bunlar hakiki para gibi sayılmaz ve hakiki paranın yerini tutmazdı. Cüzi şeyleri satın almak için hangi tarzda alacakları hakkında ihtilâf vardı. Altın ve gümüş yerine bakır kullandılar.

Eski ve yeni zamanda Mısır, Şam, Irak, Arap, Irak-Acem, İran, Bizans hükümdarları ahaliye küçük şeyleri satın aldirmek için bakır madenine başvurmuş ve bu madenden küçük parçalar kesilerek adına fels denilmiştir. Fakat bunlar asla hakiki paranın yerini tutamamıştır.

İslâm ve İslâmiyetten evvelki zamanlarda, bunlar yapılmamış iken alış verişi eşya mubadelesi üzerinde yaparlardı. Bu arada yumurta, ekmeğe parçaları, ağaç yaprakları, denizden çıkarılan beyaz ve ortası hurma çekirdeği yarığı gibi olan ودع adını alan katır boncuğu kullanılmıştır. Bu hususu اغانة الامة بكشف الغمة adlı eserimde zikrettim. Fakat bunlarla mühim şeyler satın alınmazdı. Gündelik ev masrafları için kullanılırdı. İslâm dünyasının mazisine bakan bir kimse Mısır, Şam ve Irak'ta hayatın ne kadar ucuz olduğunu ve ancak birkaç para sarfile gününü geçirmesi mümkündür. El-Melik Zahir Berkok'un ustadarı Mahmud bin Ali zamanında felsler çoğaldı. Franklar buraya yüklerle dolu kırmızı bakır getirirlerdi. Burada senelerce bu bakırlardan felsler kesildi ve Franklar buranın dirhemlerini memleketlerine taşıdılar. Diğer taraftan yerli halkı istifadeleri için bunları eritince gümüş kılığı başgösterdi. Bu yüzden Mısır'da halkın fuluse karşı olan rağbeti arttı. Neticede her dinar muayyen bir miktar fels için kabul edildi. Bu hal doğruluğa muhalif

olduğundan çok utanılacak bir hal idi. Fakat insanlar biraz da adetlerine ve temayüllerine bağlıdırlar ve bunun kadar ayıb ve fena bir şey olamaz. Temennim şudur ki Allah'ın lûtfu ile bu yüz kızartıcı belânın Mısır'ın başından kalkması çok kolay olsun. Frank memleketinden getirilen levha halindeki kırmızı bakırın bir kantarı için bir fiat tesbit edilir. Bu sayede bakırın kantarla alınıp satılması kararlaştırıldıktan sonra bu bakırlar darbhanede fuluse tahvil edilir ve hakiki bedeline yalnız basma bedeli ilâve olunur. Yapılan masraflar hesap edilirse bir dinar için ne kadar bakır sarf edileceği anlaşılır bu yapıldıktan sonra her halde Müeyyedi denilen dirhem kaç mal olduğu bilinmiş olur. Bu meselede mühim olan gizli nokta şudur: bir kimse meşhur kıralların tercümei halini okursa başka kimsenin ismi zikredildiğini görünce kıskanır ve şerefin kendisine ait olmasını ister ve eğer sen bu söylediğim bakırları kestirirsen halk alım satımlarını Müeyyedi dirhem ve felslerle görecektir ve onu uzun zaman şerefle anacaktır. Hattâ Tanrı İbrahim Halil'in ağızından söylediği ismimi sonradan geleceklerin dilinde doğrulukla yad ettiler وجعل لی

وانه لذكرك ولقومك (sure-i شعراء cüz 19, s. 445).

O hem senin hem kavmin için bir şereftir (Sure-i ذخرف cüz 25, Kuran dili cilt 5, s. 4275).

Senin zikrini yükseltmedik mi? ورفعنا لك ذكرك

(Sure-i انشراح cilt 8, s. 5922).

Bu rütbeye hasisler rağbet etmezler ve temennim şudur ki inşaallah bozulan bu durum sizin himmetinizle düzelecektir. Eğer sözü uzatmakla korkmamış olsa idim birçok meliklerin kestirdikleri felslerden bahsedecektim. Bakırlar Belîğ Salim'in zamanına kadar sayı ile alınır, 806 senesinde tartı ile alınmasını emretti. Ötedenberi memleketleri idare eden kanunlar ve âdetler mevcuttur. Bunların bozulması ile memleketin nizamı bozulmuş oluyor. Cenabı Hak işlerimize iyi sonuçlar versin. Tek olan Tanrı'ya hamd, Peygamber efendimiz Muhammed'e, akrabasına, arkadaşlarına salat ve selâm olsun.

K I S A L T M A L A R

- EL-BELÂZORİ, Futuhu'l-Buldan.
- GEORGE C. MİLES, Early Arabic glass Weight And stamps the American Numismatic Society 1948 ve zeyli 1951.
- İSMAİL GALİP, MKİ — Meskûkâtı kadime-i İslâmiye katalogu II. kısım, Kostantiniye, 1312.
- J. ÖSTRUP, CMAT — Catalogue des Monnaies Arabes et Turques, Copenhague, 1938.
- J. WALKER, ACMBM — A Catalogue of the Muhammadan Coins, in the British Museum London, 1941.
- M. H. SAUVAIRE, MHNMM — Matériaux pour servir a l'histoire de la Numismatique et de la Metrologie Musulmanes Paris, 1832.
- MORDTMANN — Erklärung der Münzen mit pehlevi Legenden Leipzig, 1853.
- M. H. LAVOIX, CMM — Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale. Khalifes orientaux, Paris, 1887.
- S. LANE - POOLE, CAGW — Catalogue of Arabic Glass Weights.
- S. LANE - POOLE, AOC — Addition to the orientale Collection 1876—1888 part I. Additions to Vols. I-IV, London, 1889.
- S. LANE - POOLE, BM — Catalogue of oriental coins in the British Museum. Vol IV. London, 1879.
- S. LANE - POOLE, BM, Vol III.
- TIESSENHAUSEN — Manety Vostocnavo kalifata, Petersbouroug, 1873.